

Tátrai Vilmos

1912–1999

„Várj egy percet” – mondta nekem, telefonvégen, amikor a Bernstein-legenda 1948-ban, Budapesten írt fejezetének faktumai iránt érdeklődtem néhány éve. Hozta is illetékes zsebnaptárát menten, s informált: át kell alakítani a próbabeosztást, mivel vonatkésés miatt a – nálunk egyébként teljesen ismeretlen – ifjanc későn este érkezett meg két nappal a koncert előtt s három teljes szolgálatnyi próbát kért másnapra (délelőtt, délután, este). A Székesfővárosi Zenekar (ÁHZ, Nemzeti Filharmonikusok), előlegezett bizalma jeléül megszavazta e sűrített szolgálatszámot. A hangversenyt hallottam; emlékeztem, évtizedek multán is, hogy híre járt – mi maradt Pesten titokban? – Bernsteinnek muzsikából nem volt elég a koncert (Bartók Zene..., Ravel „balkezes” zongoraverseny, pianista a karmester, Schumann II.), a Fészek-művészklubban kései órán tartott bankett címén a zenekar első pultos vonósaival, vagyis a holt fáradt Tátrai kvartettel eljátszotta még Brahms Zongoraötösét. A hangversenymester-primárius megerősítette: a pletyka igaz. – Valóságos zenetörténeti archívumot tartott fenn Tátrai Vilmos, bármit kérdeztem tőle, sebesen szolgált naprakész válasszal. Éppoly rendet tartott roppant munkásságának emlékei között, akár a vonásnemek dolgában.

Bár nem vezettem naplót soha, sokmindent őrzök, meglehetősen pontossággal, boldogult ifjúkorom zenei élményei közül. Csak arra nem emlékszem, mikor láttam hallottam Tátrai Vilmost először. Lehet, hogy ő hangversenymesterkedett életem első koncertjén, 1940 táján, a Kis Filharmonia Mozart-délutánján, a Zeneakadémián (Forrai Miklós magyarozott s vezényelte a Székesfővárosi Zenekart – Kis éji zene, Exsultate jubilate Gyurkovics Máriával). Meglehet, 1945/46 körül, a stúdióban? ő volt a Lajtha László által megszervezett nagy Rádiózenekar legelső koncertmestere. Nekem meg, kiskamasznak, Hütter Gyula hegedűs személyében (ő sem él már) beépített emberem az együttesben, ki csempészárúként zenét hallgató magával vitt nem egy stúdió-hangversenyre. Nem köztudott, hogy a Rádiózenekar, működésének első éveiben a 6-

oshoz volt szögezve, nyilvánosan legfeljebb egy-egy üzemi szereplésen volt hallható.

Meglehettem munka közben is Tátrai Vilmost, 1946 őszétől ismét a Székesfővárosiak hangversenymesterét, csakhamar. Alulírott, a Budapesti Református Fiúgimnázium VI/A oszt. tanulója időnként próbát hallgatott matek meg fizika helyett (hogy milyen trükkkel, az mellékes már). Próbaterme nem lévén, a Székesfővárosi Zenekar az orvosegyesület Szentkirályi utcai székházának dísztermét használta. Parányi karzatára Sámson Pál szekundhegedűs és zenekari felügyelő – szintén beépített emberem – vitt fel olykor. Esti koncertekre is, ami igen jót tett egy kispénzű, heti 10 azaz Tíz Forintból gazdálkodó diák költségvetésének. Somogyi László, ki hegedűsből, zenekari muzsikusból lett karmester a Bartók Zenét, más alkalommal a Concertót próbálta. Magam kispartitúrával a kézben figyeltem, mint kínlódik a zenekar, melynek Bartók az idő tájt még távolról sem volt anyanyelve. Figyeltem, micsoda aktivitással vesz részt a tanulás keserves folyamatában a prím első pultjánál egy csupa ideg, vibrálóan feszült és abszolút tekintélyt sugárzó hegedűs. Tátrai volt ő, 30-as éveiben. Rengeteget tudott Bartókról már akkor is, hiszen nemrég a Waldbauer-Kerpely vonósnyegyes-legendának volt másodhegedűse,

tehát a leghitelesebb forrásból tanult Bartókul.

Hitelesség – azt hiszem, ez a kulcsszava e majd' hét évtizedes pályának, minden művészi és technikai vonzatával egyetemben. Illetve, máris visszavonom a művészet és technika kitétel, mert azt sugallja, ez két egymás mellett, önállóan létező dolog, mint – mondjuk – két telek, közte kerítéssel. Holott épp a Tátrai-jelenség mutatja, visszatérek még reá, hogy itt egyazon dolog két összefüggő oldaláról van szó, mint ama nevezetes magdeburgi félgömbök esetében; mert zenei karakter, gesztus, kifejezés, forma, a hozzárendelt megfelelő technika révén, a virtuozitás meg a hozzá tartozó karakter stb. hordozójaként válhat szuggesztív akusztikus valósággá. De csakis együtt és egyensúlyban!

Roppant mélységből indult a csúcok felé, miként a 8 éves korától hadiárva Ferencsik János, vagy Fodor János, ki az Északi Járműjavító Műhely vasmunkásából lett Wotan, meg Kékszakállú herceg. Tátrai – legyek pontos: Reisz – Vilmos a külső józsefvárosi MÁVAG munkáskolóniából a Salzburger Festspiele-re is eljutott. A papa munkás a gyárban. Ne feledjük, meg nem születik a múlt században a nagyipar, ha nem vándorolnak be szakképzett német ajkú munkásnépek. A Tátrai márkanév dátumbélyegzőjét nem ismerem, annyit azonban tudok, hogy a Nemzeti Zenede 1933-34-re szóló évkönyvében még Reisz Vilmosként vett részt kamarazenei növendékhangversenyeken.

A MÁVAG-ban működött gyári szimfonikus zenekar – kérdésem, bár szónoki: van-e ma amatőr szimfonikus együttes a magyar iparban csak egy is? – itt kezdte a Reisz család fia 13 évesen, 1925-ben. Hanem a tanulópenzt nemcsak megfizetnie, megkeresnie is kellett hamarost. Két esztendő múlva a „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezred alkalmazásában állt. Karna-gya Fricsey Richárd, a karmester-világ nagysággá lett Ferenc édesapja. Leszolgált katonazenészként valami négy évet, majd újabb négyet különféle színházak zenekari árkában, magánszínházakban, operettek-zenés bohóságok hangszeres kí-

séretének közreműködőjeként. Mai filharmonikusok meg szimfonikusok tisztelt tagjai, kérem Önöket, ne fintorogjanak emez aljamunka olvastán módfelett. Az állandó készenlét reflexének kialakulásához pompás iskola volt a színház. Ha a szubrett ugrott három ütemet, a bonviván, belefeledkezvén a szerelmes dalba fele tempóba öntötte érzéseit, odalent, az árokban kellett elsimítani, a közönség előtt elrejtteni a baleseteket. Továbbá: éppen 1929-ben tört ki a New York-i tőzsdekrach folyamányaként a gazdasági világválság; felsőfokú tanulmányai kezdetén egy mégoly szépreményű muzsikuspalánta sem játszhatott finnyás urat, ott kellett megragadnia a fillért, ahol éppen adták. Ráadásul nálunk épp akkortájt szorította ki a hangosfilm nevű új találmány a zenekart a bemutató mozikból, minek következtében tömérdek muzsikust vesztette el szerény kenyerét.

Felsőfokú stúdiumok. Tátrai a Nemzeti Zenedében kezdte, hegedűtanára, Klavivkó Vilmos korábban tuttista az Operaház zenekarának prímsszólamában, a századelőn a nem éppen jelentékeny, de igen sokat szereplő Kemény-Schiffer kvartett másodhegedűse. Kamarazenére Lajtha Lászlóhoz osztották be. Nem mértük még fel valójában, mi mindent köszönhet előadóművészetünk Lajthának. Többek között Ferencsiket és Tátrait is. Növendéktársaiból vonósnégyest is szervezett Tátrai Vilmos, csellistája Magyar Gábor volt – szintén Lajtha-tanítvány –, aki utóbb a Székely Zoltán-féle Hungarian Quartet tagjaként vált világhírvé.

1933-ban mosolygott rá a szerencse, odaülhetett a legjobb szimfonikus nagygyűttesünk, a Budapesti Hangversenyzenekar első hegedűszólamának utolsó pultjához, öt évre rá már koncertmester ugyanott. (Utóbb fontosnak bizonyult kitérő a pályán Stehgeiger-posztja a Buenos Airesi Rádió szalonzenekarában, majd egy ankarai szalonzenekarban. E nálunk kiveszett, egykor közkedvelt műfajról ma Bergendyékre asszociálunk. Merőben más repertoárt játszottak ezek a kisegyüttesek a 40-es évek végéig: opera-, balett-, operett egyvelegeket, népszerű szimfonikus darabok átíratait. A Stehgeiger egyszemélyben volt a hegedűs és a vonóval-fejjel irányító „karmester”.)

Hanem financiálisan sovány szerencse volt a BHZ-tagság. A bevételeiből, szövetkezetként működő zenekar a létminimumnál alig többet juttathatott tagjainak.

Fizetett szabadság, táppénz, nyugdíj – ismeretlen volt mind. Annál többet ért művészi-szakmai szempontból. Tátrai Vilmos játszott Busch, Kleiber, Klemperer, Mengelberg, Monteux, Münch, Sabata, Bruno Walter, Weingartner – csupa 24 karátos karmester – keze alatt. Négy évtizeden át, 1978-ig volt hangversenymester – a rádióbeli kitérőt leszámítva – egyazon széken, az ÁHZ és elődei első pultjánál, hogy tovább adhassa, amit e nagy mesterektől tanult.

Erre és a kamarazenére szocializálták őt tanárai is. Egy sem volt Paganini-játékos, a derék Klavivkó sem, Szerémi Gusztáv sem, ki – amúgy az Operaház zenekarának szólóbrácsása – a Zeneakadémia előkészítő évfolyamain irányította, de Rados Dezső, Waldbauer Imre sem, akikhez posztgraduális képzésre járt. Megjegyzem, a Főiskola hegedűtanárai közül egyedül a brácsás Szeréminek volt zenekari játékban tapasztalata.

Sokat szonátázott Tátrai az 1945 utáni évtizedben, de azokat a bizonyos előadási darabokat (Sarasate, Wieniawsky, stb.) nem játszotta soha. Bach, Mozart koncertet igen, Brahms, Csajkovszkij versenyművét nem. Nagyon intenzív volt hegedűhangja, de nem az a jellegzetes érzéki-dús tónusú, ami a Hubay-osztályokat jellemezte. Azonban végtelenül igényes volt, ami a zenekari hangzás alapját adó vonóskar működését illeti. Már-már személyes sértésnek vette ha mögötte bárki is kényelmesen hátradőlve inaktívan játszott s pauszban, négy centit használva a vonó közepéből, vagy összetévesztette a kápat a csúccsal. Roppant érzékeny volt vonásnemekre, vonóváltásra, vibratóra, egyáltalán mindama technikai elemre, ami kifejezéssé válik. A mi viszonyaink között sokszoros jelentősége volt ennek, hiszen karmestereink jellemzően a zongora mellől érkeztek, hogy mit akarnak, azt tudták, a hogyan viszont már kevésbé (hegedűs múlttal Sándor Frigyes, Somogyi László volt a szoros kivétel. Igencsak meglepődtem, amikor Liszt Krisztus oratóriumának lemezfelvételére készülve Doráti Antal mondotta nekem, a vonásnemeket már szinte mindvégig bejegyezte a partitúrába.) Felbecsülhetetlen érték volt Tátrai tudása és muzsikuserkölcse, biztos támasza a karmestereknek, bár azok ezt nem mindig vették jó néven. Volt is konfliktusa, épp elég, míg 1978-ban feladta.

Stehgeigerként szerzett tapasztalatai 1957-től kamatoztak, amikor az ÁHZ ka-

landvagyó, itthon maradt tagjaiból megszervezte a Magyar Kamarazenekart, s irányította, bár nem állva, három évtizeden át. Ez volt az első, karmester nélküli kamarazenekar Magyarországon (karmesterrel sem működött az ideig valami sok). Zongora mellől nemegyszer vezényelt Dohnányi, Edwin Fischer, az azonban merőben más tevékenység. Ma, amikor a hegedűvel vezetett kamarazenekarok sokasága működik, ne feledjük, Tátrai Vilmos volt az úttörő ebben. Azt se, hogy világviszonylatban először a Magyar Kamarazenekar adta elő Bartók Divertimentóját karmester nélkül.

Fontosabb ennél, hogy pusztán létevel átalakította a korábban meghonosodott nagyzenekari műsorstruktúrát. Brandenburgi versenyt, Händel-, Vivaldi-concertót jellemzően nyitányként s legalább tíz prímvel játszottak nálunk. A Bach körüli s előtti mesterek emancipációját Tátrai vívta ki. Ő ismertette meg velünk a korai Haydn-szimfóniákat, Mozart Divertimentóit. Stílust alighanem Lajtha Lászlótól tanult a Zenedében; Lajthától, ki korát messze megelőzve, a régi zene előadói irányzat hazai előfutáraként vizsgálta s terjesztette a hiteles megszólaltatás eszközeit. Mondhatnók, a Magyar Kamarazenekar „csak” félutat tett meg, mai hangszeren játszván tegnapelőtti műveket, azonban számomra, aki füllel hallgatom a zenét s nem teóriákkal, rokonszenvesebb állítás, hogy „már” megtett fél utat. Ne feledjük, 1957-ben nagyon apró betűkkel írták Harnoncourt nevét.

A Magyar Kamarazenekarnak nagy külföldi sikerei voltak, bennlakónak számított a hanglemezstúdióban, míg el nem vitte a morbus hungaricus, a féltékenység és irigység. Mondták, bomlasztja az ÁHZ munkaerkölcsét, ha elitcsapata időnként önállósul, holott a kamarazenei intenzitású muzsikálás nem árt, de használ. Mondták, minek annyi kamarazenekar, pedig még nem is volt belőlük annyi. Mindenfélt mondta, ám száz szónak is egy a vége: a Magyar Kamarazenekar 30. születésnapján bevonult előadóművészetünk történetébe s kényszerűen kivonult annak gyakorlatából.

Tátrai első vonósnégyese 1946 május 12-én a Rádióban mutatkozott be, Prokofjev II. kvartettjével. Az akkori Rádiózenekar tagjaiból alakult. A TÁTRAI-VONÓSNÉGYES – szándékosan írom csupa nagy betűvel – a Székesfehérvári Zenekar szólamvezetőiből (Rényi Albert, Iványi

József, Dénes Vera az alapítók) állt. 1947-ben már önálló bérleti ciklusa volt. Bartha Dénesnek, a zenekar művészeti igazgatójának szorgalmazására 1948 nyarán havi fix fizetéssel „községesítette” a főváros. Ősszel megnyerte Nemzetközi Bartók-versenyünket (az I. díj kemény 12 000 forint volt). Szófiába utazhattak, Bécsbe először 1956-ban. Itthon teljesen betöltötték azt az űrt, amelyet Waldbauer és Kerpely meg a Végh-vonósnégyes emigrációja okozott. Bécsi klasszika, romantikusok ...mennyi élmény. Lemezre vett Haydn-ciklusuk referencia-felvétel Amerikában mindmáig. S amiben minden elődjüket meghaladták: annyi magyar ősbemutatót, s annyi külföldi opusz hazai premierjét mint ők, előttük egyetlen kvartettünk sem vállalt. Magyarországon először játszották el a Bartók-összest (1955) s vették lemezre kétszer is. Járták az országot, míg a világot nem járhatták, de a sorompók részleges felemelkedése után is. Részlegességet említék, mert például az USA-ba szóló szerződésüket nem teljesíthették.

Ha még hozzáveszem az életműhöz, hogy Tátrai Vilmos 1947-től tanított (Nemzeti Zenede, Konzervatórium, Zeneművészeti Főiskola – végül Solymár; tanított a Bartók-szemináriumokon, utóbb a kőszegi Lajtha-táborban, megbecsült zsűritagja volt számtalan nemzetközi versenynek, azt kell hinnem, 48 órából állt az ő munkanapja.

Zenekultúrát teremtő roppan személyiség hagyott itt bennünket. Ha eddig munkásságának művészi hitelességét igyekeztem felvázolni, szólnom kell e nyughatatlan, csupa ideg ember egy másik – éppoly ritka – tulajdonságáról is. Hűségéről az országhoz, a mi zenénkhez. Nem ment világgá – hívták pedig, hogy majd itthon legyen vendég. Nem! Tátrai Európában, olykor Amerika déli felén vizitelt, hogy mérgeződni mielőbb hazatérhessen. Lemondott az akadályfutás nélkül kibontható nagy karrierről s nagy pénzről, inkább Solymáron tanította hegedülni az aprónépet. Kollegája, Ajtai-Adler Viktor, az 1945-ben újjászervezett Székesfővárosi Zenekar hangversenymestere, egy év múlva Amerikába távozott (az ő posztjára hívták vissza Tátrai Vilmost) s lett a Chicago Symphony koncertmestere. A Végh-vonósnégyes 1946-os genfi versenygyőzelme után hagyott el bennünket a világhírért. Ki állítaná, hogy rosszul döntöttek. S rosszul az a sokszáz, talán sokezer muzsikuskunk, aki az elmúlt 54 év folyamán, ekkor-akkor felvette a nyúlcipőt.

Tátrai tudomásul vette, hogy a Bartók-verseny győzelme 12 000 forintot ér, pontosan annyit, de útlevelet nem. Tudomásul vette, hogy amikor már elmúlt a kemény 50-es évek művészcsere-szisztémája s többé nem az ÁVH kihelyezett irodájában, a Kultúrkapcsolatok (inkább -rombolók) Intézetében szervezték a KGST-

be, de szigorúan delegációként s komisszárral ellátva, a muzsikuskok korlátozott utazásait; az egyetlen impresszárió gyakorlatlanságból lassan, a terminusok után kullogva ügyintéz; tudomásul vette, hogy idővel bár beletanultak a szakmába, ellenőrizte a Koncertirodát a Bel-, a Kül-, a Pénz- és a Művelődésügyi tárca, meg a Nemzeti Bank; tudomásul vette, mennyit költhet elapidíj formájában megdolgozott konvertibilis honoráriumából, s mennyit köteles hivatalos árfolyamon forintra zsugorítva – ez állami uzsora volt! – beszolgáltatni. Lenyelt megannyi intrikát, személyes sérelmet. A hazaszeretet nagy szó, talán ki sem ejtette a száján. De az volt számára fontos, ami Hegyeshalom és Záhony között történik zeneileg. Hűségre el is nyerte jutalmát: kottatárának becses darabjait adogatta el nyugdíjpótlásul, minden művészeti díj és kitüntetés birto- kosa.

Február 2-án aludt el végleg; utolsónak távozott a nevét viselő vonósnégyes alapítói közül. Temettük 12-én; saját halottjának tekintette Minisztérium, Főiskola, az egykori ÁHZ (Nemzeti Filharmonikus Zenekar). Saját élőjeként őrzi emlékezetében, aki hallotta még – vagyunk tán pár százezren is –, meg akit tanított, akár katedrán, akár hangversenymesteri minőségében. Élőként őrízhetjük, amíg hangfelvételei fennmaradnak.

Breuer János

Alig több, mint két hete még egymás mellett muzsikáltunk az újjászervező „Új” Magyar Kamarazenekarban. Igaz, eléggé zaklatott lelki és fizikai állapotban volt felesége súlyos betegsége miatt, de mint többször is mondta, számára a legcsodálatosabb gyógyszer Mozartot játszani. És 86 éves korát meghazudtoló koncentrátsággal vezette a próbákat, adott instrukciókat, hegedülte az általa talán leginkább csodált salzburgi mester varázslatos dallamait.

Mindez – és annyi minden más is – most már visszavonhatatlanul emlék, zenetörténet, és az én életem egy lezárt része is. Abban a megtiszteltetésben lehetett részem, hogy Tátrai Vilmost zeneakadémiai tanáromnak, kamarazenekari pályatársamnak és atyai barátomnak vallhatom. Mind művészi, mind jellembeli fejlődésben igen sokat köszönhetek neki, talán édesapám után a legtöbbet. Nemcsak kiváló pedagógiai érzéssel megáldott hegedűtanár volt, akinek zenei ízlése, tempó- és stílusérzéke számomra mindig egyfajta etalont jelentett, hanem a növendékei sorsával, erkölcsi nevelésével, a tanulmányok utáni pályafutásával is törődő, segítőkész ember is. Bármilyen problémával fordulhattunk hozzá, számíthattunk rá. De ami talán leginkább példaképemmé tette, az a megalkuvást nem ismerő művészi igényessége, alázata, önmagával és másokkal szembeni őszintesége, egyenessége.

Ha lehet azt mondani egy 86 éves ember halálára, hogy váratlan, akkor ez az ő esetében igaz. Tele volt tervekkel, energiával, boldog volt a lehetőségtől, hogy az általa alapított, és 30 év alatt hatalmas sikereket arató Magyar Kamarazenekar talán újraéled, örült ha fiatal, tehetséges hegedűsökkel, kamaraegyüttesekkel foglalkozhatott – mindig önzetlenül, anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Most már belépett ő is a magyar, – sőt az egyetemes – zenetörténet halhatatlanjai közé, akinek szinte az egész évszázadot megélt gazdag pályafutása emlékét kollégák, tanítványok, barátok, számtalan kép- és hangfelvétel, és – úgy hiszem – zeneszerető emberek milliói őrzik.

1999. február 2.

Andrássy Pál